

TAKÁCS DÁVID¹

Boldogság vagy jó élet?

A közgazdaságtan, mint tudomány a filozófiából nőtt ki. Művelésének ma már szinte elengedhetetlen kelléke az empirikus kutatás. Az ökonometriai vizsgálatok egyik fő területe a boldogságkutatás, mert úgy tűnik, hogy a jóléti állam „csak” az anyagi jólétet hozta meg az embereknek, a teljes jólét (Pigou utalva) illetve a boldogság azonban – az empirikus kutatások tanúsága szerint – nem a várakozásoknak megfelelően alakul. A boldogságkutatások népszerűsége összhangban van a közgazdaságtan eredeti célkitűzésével: az emberek életének jobbá tételével (ami, nézetem szerint, minden tudományágnak, a tudománynak küldetése kell, hogy legyen).

Egyes tudósok, elsősorban filozófusok, úgy vélik, hogy az, amit az empirikus boldogságkutatások mérnek, nem feltétlenül a boldogság. Pontosabban: egyáltalán nem biztos, hogy üdvös – jó – volna az emberek számára, ha a politika annak a valaminek a növelésén, előmozdításán fáradozna, amit az empirikus kutatások, boldogság vagy jóllét címén mérnek. Ezért tartom fontos kérdésnek a boldogság, illetve a jó élet mibenlétének vizsgálatát, különféle felfogásainak megismerését.

Hogy mégis mi az, aminek az előmozdításáért fáradoznunk kell, azt nehéz megmondani, hiszen ehhez olyan végső kérdésekre kellene megfelelni, mint pl. Mi a jó? Mi az emberi élet célja, értelme? Azt azonban képesek vagyunk meghatározni, hogy melyek azok a boldogságkonceptiók, amelyekről bizton állíthatjuk vagy legalábbis joggal feltételezhetjük, hogy – fennköltén fogalmazva – nem az emberiség javát szolgálják.

Éppen ezért jelent meg a szakirodalomban a boldogság (happiness) és a jó élet (good life) megkülönböztetése. Ebben a tanulmányban bemutatom a legfontosabb boldogságfelfogásokat (emberi érzésekre, hangulatokra, attitűdökre, ezek keverékeire vagy az életre, mint egészre koncentrálók). Példákon keresztül igazolom, hogy a fenti konceptiók némelyike nem feltétlenül egyeztethető össze azzal, amit akár a laikus, akár a tudós jó életnek nevezne. A jó élettel kapcsolatos néhány elméleti megfontolás ismertetése után amellet érvelek, hogy az emberek javát leginkább szolgáló boldogságkonceptió egy olyasféle volna, amely az ember életének egészét tekinti, és egyfajta életterv-megvalósítást (life plan view – Chekola), vagy a képességek kibontakoztatását (Ardila) foglalja magában.

Kulcsszavak: boldogság, jólét, szubjektív jóllét

JEL kód: I31

1. Bevezetés – az empirikus boldogságkutatások

A közgazdaságtan központi kérdése, hogy a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokat hogyan használjuk fel annak érdekében, hogy a társadalom számára a lehető legjobb legyen. Az anyagi szűkösség keretei között ez a termelés maximalizálására és az elosztás mikéntjének kérdésére korlátozódott. A második világháborút követően kezdett lendületet venni az empirikus boldogságkutatás. A kérdőíves felmérések tanúsága szerint az anyagi biztonság és

¹ Széchenyi István Egyetem, Győr, Gazdálkodástudományi Tanszék, Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola

jómód, illetőleg annak növekedése nem feltétlenül jár együtt a boldogságérzet magas szintjével, illetve annak fokozódásával (jóléti paradoxon). Sőt a jóléti állam megteremtésével esetenként olyan anomáliák is megjelentek, mint a lelki betegségek vagy a bűnözés mértékének erősödése (lásd Twenge, illetve Smith, 1995), a társadalmi kapcsolatok (Putnam, 2000) valamint a családi kötelek gyengülése és a válások gyakoriságának növekedése (Popenoe, 1996, Ellwood és Jencks, 2004)². Mindezek azt a nézetet erősítik, mely szerint a közgazdaságtan szerepének, céljának újragondolására van szükség. A fejlett ipari államokat tekintve a közgazdaságtan immár nem szorítkozhat az emberek anyagi jólétének előmozdítására, hanem igenis az emberek életének jobbá tételét kell szem előtt tartania. Hogy ez miben áll, abban segíthetnek a boldogsággal foglalkozó közgazdasági, szociológiai, pszichológiai, filozófiai sőt agyi empirikus illetve elméleti kutatások.

2. Különbféle boldogságértelmezések

Az egyéni boldogság mérésének legelterjedtebb módja a kérdőíves vizsgálat. Leggyakrabban két kérdés fordul elő (együtt vagy külön-külön): 1) Mindent egybevetve mennyire elégedett az életével? és 2) Mennyire érzi magát boldognak? Ezt többfokozatú skálán mérik, és az eredményekre azt mondják, hogy ezek mutatják az emberek elégedettségét, boldogságát, szubjektív jóllétét (subjective well-being) vagy jólétét (welfare). Meg kell jegyezni, hogy a szóhasználat korántsem egységes (ez is csak azt mutatja, hogy egy viszonylag új és multidiszciplináris tudományterületről van szó). Tovább nehezíti a terminológiai tisztánlátást az, hogy a filozófiai írásokban elsősorban a well-being kifejezést *jó élet* értelemben használják, ami esetleg többet is jelenthet, mint a pusztán elégedettség vagy boldogságérzet³. Ez már a tanulmány szűkebben vett témájához vezet. Ahhoz (a szakirodalomban újabban egyre komolyabban vett) kérdéshez kapcsolódom, hogy hogyan mérjük a boldogságot, mit értsünk a fogalom alatt – vagyis melyik az a boldogságkoncepció, amelyik a leginkább hozzásegíti a közgazdaságtant fent említett küldetése teljesítéséhez. Meglehet, a tudomány soha nem fog kielégítő megoldást találni erre a problémára, hiszen olyan alapvető kérdésekhez (másképpen végső vagy metakérdésekhez) vezetnek, mint a *jó* vagy a *jó emberi élet* fogalma, amelyek már évezredek óta a filozófiai érdeklődés homlokterében állnak. Az

² Mindezekről az anomáliákról áttekintést ad Layard, 2005.

³ Dan Haybron helyenként a welfare kifejezést is ugyanebben az értelemben használja munkáiban a well-being mellett.

alábbiak és mindenek előtt a felsorolásra kerülő példák jól mutatják, hogy a boldogságkutatások eme vonulatának is van létjogosultsága.

Amint azt a bevezetőben említettem, csak az utóbbi időben jelentek meg a boldogság különféle értelmezéseivel, azok összehasonlításával, értékelésével kapcsolatos tanulmányok. Megállapíthatjuk, hogy a boldogságkutatások terén az empiria előreszaladt az elmülethez képest, sőt azt is mondhatjuk, hogy mintegy elméleti alapvetés nélkül haladt előre a kezdeti vizsgálatok eredményein felbuzdulva. Holott, a filozófiai szakirodalmat böngészve azt találjuk, hogy már a 70-es években (Nozick, Rawls) akadtak írások, amelyek alapján olyan aggályok lehettek volna megfogalmazhatók, amelyek csak az utóbbi évek tudományos eredményeit gazdagítják⁴.

Ezeknek az új eredményeknek a tükrében az empirikus boldogságkutatások során alkalmazott boldogságkonceptiók a boldogság egy túlzottan redukált nézetének tünnek. Ez a redukció azt jelenti, hogy a felmérések által vizsgált dolog a megkérdezett szubjektív a) kognitív (elégedettség) vagy b) affektív (boldogságérzet) értékelése saját életéről illetve életének aktuális szakaszáról, illetve c) a kettő kombinációjá⁵. Létezik más csoportosítása is a mérésekkor használt boldogságértelmezéseknek, most azonban megelégszünk ezzel a kettő illetve kettő plusz egy kategóriával is. Meg kell említeni, hogy az empirikus kutatásoknál alkalmazott boldogságfelfogásokat éppen redukáltságuknál fogva – és egy más metszetű tipizálás során – Haybron (2000) a legelemibb boldogságfelfogásnak tekinti és el is különíti a „magasabb rendű” boldogságfelfogásoktól. Eszerint az, amit az empirikus kutatások mérnek, az ún. pszichológiai boldogság (ezt bontja még Haybron 5 kategóriára). Ez nem más, mint egy pszichológiai állapot, ami többé-kevésbé mérhető (leggyakrabban az egyén kognitív illetve affektív szubjektív értékelése alapján). Az alábbiakban azt mutatom be, hogy ha valaki a pszichológia boldogság magas szintjén áll, még nem feltétlenül tekinthető boldognak, illetve nem minden esetben gondoljuk követendő példának az ő életét⁶. Először azokat az érveket vesszük sorra, amelyek azt támasztják alá, hogy a boldogság és az étellel való elégedettség azonosítása a közgazdaságtan vagy még inkább az erkölcs szempontjából nem célravezető.

⁴ Nem is beszélve a filozófia évezredekén átnyúló hagyatékáról.

⁵ Ez utóbbi eset a leggyakoribb, ekkor beszélhetünk a szubjektív jóllét (subjective well-being, SWB) koncepciójáról (lásd Diener et al. 1997, ami nagyon jól összefoglalja a vonatkozó elméleti alapvetéseket és kutatási eredményeket).

⁶ Haybron (2000) arra is mutat példákat, hogy hogyan térhetnek el a különböző boldogságszintek (a pszichológiai, a prudenciális és a perfekcionista), a legelemibb és a „magasabb rendűek.”

Majd a boldogságnak boldogságérzetként való felfogásával kapcsolatos fenntartásokat ismertetem – mindkét esetben konkrét valós vagy képzeletbeli példákon keresztül.

3. Érvek a boldogság elégedettségként való felfogásával szemben

Létezik egy olyan boldogságfelfogás – nevezhetjük kognitív nézetnek is, – amely a boldogságot az étellel való általános elégedettséggel azonosítja. Ez esetben a kutatók a megkérdezettől egy az addigi életét átfogó, globális értékelést várnak. Az egyik kifogás ezzel a nézettel kapcsolatban pontosan ez utóbbihoz kapcsolódik. Haybron (2001) úgy véli, hogy ez a fajta globális értékelésünk az életünkről – ha egyáltalán létezik – a legritkább esetben stabil, hanem idővel mindig változik. Másrészt ez a felfogás egyáltalán nem tulajdonít jelentőséget a boldogságérzetnek. Egy teljesen elégedett embert akkor is boldognak értékel, ha egyébként egyáltalán nem érzi magát annak. E kognitív nézet egyformán jó életnek tekint egy elégedett és boldog, valamint egy ugyanolyan elégedett de boldogságérzet nélküli életet. Márpedig joggal gondolhatjuk úgy, hogy az előbbi többet ér, és bizonyosan nem tévedek, ha azt állítom, hogy az emberek többsége is ezt választaná.

Attól még, hogy valaki elégedett, nem biztos, hogy jónak tekinthető az élete, nem biztos, hogy sokan cserélnének vele. És fordítva, könnyen lehet, hogy sokan irigyelnének egy roppant elégedetlen embert, mert jó sora van, és nagyszerű dolgokat képes létrehozni. Az elégedettséget döntően befolyásolja az, hogy mihez viszonyítja magát az ember. Egy amerikai katonát Irakban⁷ az tölt el jó érzéssel, hogy életben van. Hálát ad az égnek, hogy olyan csodálatos családja van, és remek barátai. Sőt módfelett szerencsés embernek érzi magát, mert olyan életet élhet, amelyet. Ugyanakkor egy amerikai professzor tinédzser lánya rendkívül elégedetlen volt az életével, mert akkor éppen nem volt kábel TV-jük.

Azt mondhatjuk tehát, hogy mindenki rendelkezik valamilyen attitűddel, amely meghatározza, hogy mennyire értékeli az élet dolgait. Mint láthattuk, ez a viszonyulás döntő mértékben függ a környezetünktől, de minden bizonnyal személyiségfüggő is. Vannak örök elégedetlenek, pesszimisták és olyanok, akik mindig képesek a dolgok jó oldalát is meglátni⁸. Azt is mondhatjuk, hogy elégedettség-értékelésünket bizonyos normák befolyásolják. Aki mindig mindennel elégedett, azt a háládatosság elve vezérli az életben, más viszont az örök elégedetlenség normája alapján viszonyul a világhoz. Az elégedettséggel kapcsolatos

⁷ Di Raimondo örmestert idézi Haybron (2006). Egy levelét közli a New York Times 2004 március 24-i száma.

⁸ Joggal gondolhatunk a magyarok tipikus jellemvonására, a borúlátásra. Az empirikus boldogságkutatások az elégedettség kulturális befolyásoló tényezőivel is foglalkoznak.

személyes beállítódással kapcsolatban meg kell említenünk egy érdekességet. Különböző életszakaszokban, helyzetekben más-más attitűd szerencsés. Egy a karrierjét megalapozni szándékozó pályakezdő, egy kutató vagy egy feltaláló előrevivő elégedetlensége sikerre vezethet. Ha ugyanezt az embert egy súlyos betegség gyötri, vagy egy közeli hozzátartozója kerül hasonlóan szerencsétlen helyzetbe, akkor sokkal könnyebb volna az élete, ha értékelné minden apróságot az életben, és sokszor így is történik, hogy akik nehéz helyzetbe kerülnek, azok elkezdik felfedezni az élet apró szépségeit, és örülnek is azoknak. Úgy tűnik tehát, hogy az elégedettséggel kapcsolatos attitűdválasztásunk az életünk – életminőségünk⁹ – alakulásával ellentétes irányba módosítja az elégedettségünket, ami nehéz helyzetben segít megbirkózni a problémákkal, egy felívelő szakaszban pedig még nagyobb teljesítményre sarkall. Ennek a Haybron (2006) által hipotézisként megfogalmazott érdekes jelenségnek a helytállósága már csak azért is valószínűsíthető, mert egy ilyen emberi tulajdonság evolúciós értelemben adaptívnak tekinthető, hiszen az ezzel rendelkező egyének nagyobb eséllyel maradtak életben illetve adták tovább génjeiket. Nem mellesleg pedig a hipotézis helyessége azt jelenti, hogy az elégedettség akár fordított kapcsolatban is állhat az életminőséggel.

A fentiekben foglaltakat próbálták empirikusan is igazolni. Egy kísérlet során megkérdezték az embereket az étellel való elégedettségükről. Majd behoztak egy mozgássérültet, és az ismételt kérdésfeltevés után az elégedettség szignifikánsan nőtt. Ugyanezt a hatást érték el akkor, ha kísérleti alanyok szülővárosukban átélt múltbéli nyomorúságait elevenítették fel (Schwartz and Strack 1991, 1999). A kognitív nézetnek tehát az is problémája, hogy az elégedettség címszó alatt az ember külső és belső életkörülményei mellett az ehhez való viszonyulást, attitűdöt is méri. A politika szemszögéből nézve más dolog az életkörülményeket javítani és más az attitűdöket megváltoztatni. Ehhez kapcsolódik egy amerikai felmérés, melyben Adams (1997) azt találta, hogy a 80-as években az afro-amerikaiak étellel való elégedettsége növekedett, holott az életkörülményeik rosszabbak lettek (a boldogságszintjük is csökkent).

További kérdés, hogy az elégedettség erős vagy gyenge definícióját alkalmazzuk. Félretéve az emberek elégedettséggel kapcsolatos attitűdjeit, vegyük azt az esetet, amikor valaki, valami nagy horderejű dologba kezd, hogy életét jobbra tegye, karriert építsen vagy éppen kiteljesítse tehetségét. Amíg a nagy célért dolgozik, küzd, addig nem mondható elégedettnek – erős értelemben. Fogjuk meg azonban a visszajáról a dolgot, ekkor azt

⁹ A tanulmány elején említett jó élet (good life) kifejezést helyettesíthetem volna az életminőség szóval, de ez utóbbit ugyanolyan elcsépeltnak tartom, mint a jólétet vagy jóllétet. A szakirodalomban az életminőséget – szubjektív életminőséget – is leggyakrabban szinonimaként használják a jólléttel, boldogsággal együtt.

mondhatjuk, hogy a célért való tevékenykedés mindenképpen valamiféle jóérzéssel, akár elégedettséggel töltheti el az embert, mert – negatív oldalról szemlélve – bizonyára sokkal rosszabbul érezné magát, ha egyáltalán bele sem kezdett volna a nagy feladatba. Ez utóbbi jelenti az elégedettség gyenge definícióját. Nagyon jó példa erre a következő. Foot (2001) olyan németeknek az esetét taglalja, akiket kivégeztek, mert nem teljesítették a náci parancsait, nem adták be a derekukat. Ezeknek az embereknek az utolsó leveleiből bizonyos magabiztosság sugárzik, hogy hűek maradtak elveikhez, nem paktáltak le a nációkkal. Azt gondolhatnánk, hogy feláldozták a boldogságukat – nem csak az életüket – a becsületükért, de talán mégsem. Ha a kivégzés előtt állók boldogságát tekintjük, akkor ez tipikus esete annak, hogy erős értelemben nem lehetnek elégedettek az életükkel mindent egybevetve, viszont elégedetlenek lennének, ha nem álltak volna ellen a nációknak.

A kognitív nézethez soroljuk a pszichológiai boldogságnak azt a típusát, amelynek alapja a vágyaink érzékelt beteljesedése (percieved desire satisfaction view¹⁰). E szerint akkor boldog az ember, hogy ha legfőbb céljait, vágyait teljesülni érzékeli (Barrow, 1980). Ha valaki ebben az értelemben maximálisan boldog, azaz elégedett, akkor semmiféle elégedetlenséget nem észlel, ezért az égvilágon semmin nem akar változtatni. Ezért is kárhoztathatjuk a kognitív szemléletet, mert a teljes boldogsághoz e nézet szerint teljes passzivitás is társul. Újfént az előrevivő elégedetlenség fontos szerepét hangsúlyozom, hiszen általa teljesebb, jobb lehet az életünk.

4. Érvek a boldogság boldogságérzetként való felfogásával szemben

Az affektív nézet szerint a boldogság nem más, mint egy érzés; kissé leegyszerűsítve, akkor boldog valaki, ha jól érzi magát. Ez a felfogás kétfajta boldogságértelmezést is magába foglal. Az egyiket nevezhetjük örömelvűnek (hedonistic view), hiszen ez alapján az ember boldogságát az őt ért kellemes és kellemetlen élmények, események egyenlege határozza meg. Itt döntő szerepe van a külvilágnak, ha nem történik semmi, akkor az ember nem lesz boldogabb. A másik nézet viszont az ember belső lelkiállapotára koncentrál – amely persze nem függetlenítheti magát a külső körülményektől – és azt mondja, hogy akkor boldog az ember, ha jó a hangulata, ha a szó szoros értelmében jól érzi magát. És ez lehetséges

¹⁰ Ez az elnevezés Haybron (2000)-tól származik. Ő külön kezeli ezt a típust, míg például Brülde (2007) nem.

mindenféle külső esemény nélkül is¹¹. Ez utóbbit Brülde (2007) szerint nevezhetjük a hedonizmus (az előző koncepció) egy szűkített változatának is.

Az első ellenérv azt hangsúlyozza, hogy nem tekinthetjük boldognak azokat az embereket, akik ugyan boldognak vallják magukat, de valamilyen formában depriváltak, nélkülöznek, vagy súlyos fogyatékoság sújtja őket stb. A Nobel-díjas Amartya Sen leír pontosan ilyen eseteket (1987 pp. 45-46) és (1999 p. 14). Ezek a nélkülöző emberek lehetnek boldogok az utilitarista, illetve a vágyak teljesülését középpontba helyező elméletek szerint, ha realiztikus igényeket támasztanak, s úgymond megtanulnak örülni a kis dolgoknak. Sen azt mondja, hogy ez nem tekinthető jó életnek, ezért szükséges a boldogság szubjektív mércéje – ami nélkülözi az etikai megfontolásokat – helyett valami objektívebbet kellene alkalmazni. Ezért javasolta a *képességeket (capabilities)* az emberi életminőség fokmérőjeként. Azok a kizsákmányolt, elnyomott emberek, akikről itt szó van, azért sem tekinthetők boldognak, mert ugyanazokat az örömeket, amelyeket ők átélnek, mi itt, a világ szerencsésebb részén nem sokra értékeljük, sőt természetesnek vesszük. Ha több lehetősége volna ezeknek az embereknek, akkor nem valószínű, hogy azt az életet választanák, amelyiket most, a nehéz körülmények között folytatnak. Mindez felveti az autonómia kérdését. Úgy vélem, hogy csak akkor beszélhetünk igazi boldogságról, és jó életről, ha az embernek van döntési lehetősége, és autonóm módon képes megválasztani azt az életformát, amit szeretne – természetesen genetikai és egyéb adottságait figyelembe véve.

Foglalkozzunk ezek után olyan esetekkel, amikor az emberek szabadon megválaszthatják, hogy mivel töltsék életüket. Az, hogy valaki rengeteg élményt él át még nem jelenti azt, hogy jó is az élete. Akadnak példák arra, hogy rengeteg pozitív élmény ellenére nem tekinthetjük boldognak az adott életet, és vice versa. Sokszor hallani, hogy valaki az élvezetek féktelen hajhászása után megcsömörlik. Ismert egy bizonyos Bristol márki esete, akinek élvezetekben igencsak gazdag volt az élete, de a halála előtti hónapokban – negyven éves alig múltán – állítólag nyomorúságos ember benyomását keltette. Jóllehet csak legenda, de vannak olyan vélekedések, mely szerint Don Juan valójában nem tekinthető boldognak. A másik oldalon megemlíthetjük azokat a különleges embereket, akik aszkéta életet élnek, akár hónapokig meditálnak egy barlangban, és valami fenséges nyugalom és boldogság árad belőlük.

¹¹ Gondoljunk csak Csíkszentmihályi (1997) példaira, Szolzenyicinre, aki a legszebb versekre gondolt a gulag kínszenvedései közt vagy a vietnami hadifogságban lévő amerikai katonára, akiben az tartotta a lelket, hogy fejben golfozott.

A boldogságnak az örömrre, illetve a boldogságérzetre való visszavezetésével szemben az egyik döntő ellenérv az, hogy ezek a pozitív benyomások, érzetek gyakran illuzórikusak. A kulcstényező itt az autentikusság. Egységes a szakirodalom abban, hogy a tévedésen, nemtudáson, megtévesztésen vagy manipuláción (akár pszichológiai vagy orvosi-biológiai) alapuló boldogságérzés nem tekinthető a jó élet alkotóelemének. Magam is egyetértek ezzel a megállapítással, de csak azzal a megszorítással, hogy az ilyesfajta boldogságillúzió esetenként jótékonyan hathat az ember életére.

Kagan (1998, pp. 34-35.) példája alapján vegyünk egy embert, aki nyugodtan, elégedetten, boldogan hal meg, mert úgy érzi, mindent elért az életben: szerető családja és felesége volt, a közösségben tisztelet övezte személyét, mellesleg sikeres üzletember volt, és egy jól menő vállalatot hagyott hátra. Mindezt azonban csak ő gondolta. A felesége ugyanis megcsalta, a gyerekei csak azért voltak kedvesek vele, hogy kölcsönvehessék az autót, az üzlettársa sikkasztott, így a vállalat a halála után nem sokkal tönkrement, a környezete pedig csak félelemből tisztelte, illetve azért, hogy jótékonyossági adományokat kapjon tőle. Ha az ember boldogsága csak azon múlna, hogy mit érez, vagyis egy pszichológiai állapoton, akkor ez az ember teljesen boldognak mondható. Gyanítom azonban, hogy nem sokan cserélnének vele, és az élete valójában nem ment jól, valójában nem mondható sikeresnek.

A boldogság- vagy boldogtalanság-érzet azon múlik, hogy az ember milyennek értékeli-érezkeli élete alakulását. Mit kezdjünk azokkal az esetekkel, amikor az értékelés illetve a boldogságérzet alapjául szolgáló valóságészlelés téves? Tegyük fel, hogy valakinek a boldogságérzetét nagyban meghatározza az, hogy hogyan viszonyul hozzá az élettársa, aki azonban csak kihasználja őt¹². Amikor ez a valaki szembesül ezzel a szomorú ténnyel, akkor természetesen nyomorúságosan fogja érezni magát. Annak előtte persze boldognak hitte és érezte is magát. Hogyan értékeljük azonban ezt a periódust az élete szempontjából? Egyrészt ez egy hamis boldogság volt, és tekinthetjük elfecsérelt időnek. Ha viszont tanult belőle, és csak egy ilyen esetből tudott tanulni, akkor akár pozitívnak is értékelhető az eset. Az eset egy rövid távú kapcsolatról szól, természetesen ha egy egész életen át tartó házasságról van szó, akkor az ítéletünk egyértelműen negatív. Az előbbi példa is azt mutatja, hogy nem olyan egyszerű egyes esetek életünkre gyakorolt hatását megítélni, talán még akkor sem, ha az életet egészében tekintjük.

¹² A példa forrása Sumner (1996, p. 156.). Hasonló illuzórikus helyzetet jelenít meg plasztikusan Rachel (1986, pp. 46-48.) Womnugról szóló története vagy a Truman Show című hollywoodi film.

A legismertebb példája a fentebb taglalt jelenségnek minden kétséget kizáróan Nozick (1974) *élménygépezete* (*experience machine*). Egy képzeletbeli gépezet képes arra, hogy állandóan bármilyen kellemes élményben részesítse azt, aki rácsatlakozik. Ha valaki egyszer kapcsolódott a géphez úgy, hogy elektródákat csatlakoztattak az agyához, akkor már egész életében ott fog lebegni egy tartályban, és a gép az előre betáplált program szerint stimulálja az agyát. Aki bent van a tartályban, azt sem tudja, hogy bent van, mert olyan jól működik a szerkezet, hogy az ember minden érzetről azt hiszi, hogy valóság. A szerző megkérdezi az olvasókat, hogy ki csatlakozna a géphez? Természetesen a többségünk nemet mondana, ami megint csak azt mutatja, hogy az érzéseinken kívül más is számít. Nem elég boldognak éreznünk magunkat, hanem a külvilág, a valóság is érdekli az embert.

Nézzünk azonban egy olyan példát, amikor az ember boldognak érzi magát, tökéletesen informált, de mégsem mondanánk azt, hogy egy boldog életről van szó. Rawls (1972, pp. 432-433) fűvet számláló emberét az teszi boldoggá, ha minden réten, parkban megszámlálja a fűszálakat. Teljesen kifinomult az ízlésvilága, tudja, hogy csak ez teszi boldoggá és semmi más. Ez a tevékenység mindenféle stresszt és frusztrációt távol tart tőle. Mégsem mondanánk, hogy ez egy jó élet. Senki nem cserélne a rögeszmés fűszámlálóval. Ugyanígy nem szeretnénk egy olyan disznóvá válni, aminek mindene megvan, és állandóan jól érzi magát. Az emberi életnek önmagában is van egy értéke, ami miatt inkább vagyunk boldogtalan emberek, mint jóllakott disznók.¹³ Vagy ahogy Mill (1863, p. 9.) írta, „jobb elégedetlen Szókratésznek lenni, mint elégedett bolondnak”.¹⁴ Nagel (1970, p. 5.) egy kifinomultabb verzióját adja ennek a problémának. Tegyük fel, hogy egy okos ember olyan balesetet szenved, melynek során megsérül az agya, aminek következtében ötéves gyerekek érzi magát. Így csak olyan vágyai, szükségletei vannak, amelyek viszonylag könnyen kielégíthetők. Az affektív szemlélet alapján ezt egy nagyszerű esetnek tekinthetjük – és maga a személy sem érezne semmi rosszat –, valójában azonban szörnyű tragédiának tartanánk az esetet.

Felhívom a figyelmet arra, hogy ezen a ponton a szuverenitás-paternalizmus, szubjektivizmus-objektivizmus kérdését is érintjük. Számos elmélet vallja azt, hogy annak eldöntésében, hogy adott személynek mi a jó, és mi a nem jó, az egyedüli kritérium az adott egyén értékítélete. Ha az agysérüléssel embernek jó ez az állapot, akkor maradjon is így – mondanánk az affektív és a szubjektivista szemlélet alapján. Úgy vélem azonban, hogy

¹³ Nem vagyok biztos abban, hogy ezt minden ember így gondolja.

¹⁴ Itt ugyan elégedettségéről van szó, de ugyanúgy vonatkozik ez a boldogságérzetre.

valamennyien egyetértenénk abban, hogy mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a beteg meggyógyuljon – hiába érezné magát boldogtalanabbnak egészségesen.

5. Az élelterv-szemlélet

Az empirikus boldogságkutatások – lett légyen kognitív, affektív vagy vegyes szemléletű – hallgatólagosan vagy nyíltan is abból az előfeltevésből indulnak ki, hogy az emberi élet minden egyes cselekedete a boldogságra irányul. Boldogság alatt pedig mindig azt értik, amit mérnek. Legtöbbször Arisztotelész elmélete szerint fogják fel az életet, melynek értelmében minden jó dolognak csupán instrumentális értéke van, és csak annyiban, amennyiben hozzájárul az ember boldogságához. Már csak az a kérdés marad nyitva, hogy mit értsünk – elfogadva Arisztotelész koncepcióját – boldogság, avagy ama végső, önmagáért való cél alatt? Annyi bizonyos, hogy a szűk értelemben vett elégedettség vagy boldogságérzet nem tekinthető a végső értéknek a fenti példák tükrében. Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi az az univerzális elv, ami az emberi cselekedetek mozgatórugója, akkor a helyes válasz nem lehet sem az elégedettségre, sem a boldogságérzetre való törekvés. Nem tagadható, hogy szinte valamennyi tettünket áthatják a fenti motívumok; de általános érvényű magyarázó erővel nem bírnak.

Tegyük fel, hogy valaki elindul az önismeret útján. Minél többet meg akar tudni magáról, esetleg múltjáról, őseiről, mert úgy érzi, csak így lehet teljes az élete, a boldogsága. Történetesen egy olyan tényre bukkan, ami igencsak elkéséríti. A boldogságérzete jelentősen csökken, az önismerete érdekében feláldozza boldogságérzetét. Azt mondhatjuk azonban, hogy hosszú távon, illetve az élete egészét tekintve szerencsés, hogy megismerte a tényeket. Sokszor ha valami komoly dolgot akarunk elérni az életben, akkor azt nem azért akarjuk megvalósítani, hogy a végén boldogságérzet töltsön el minket¹⁵. Persze örömmel tölt el, ha sikerül, de nem ez az öröm a cél, hanem az elért eredmény maga.

A boldogságérzettel kapcsolatos eddig még nem ismertetett ellenérv az, hogy ezek az érzések gyakran átmenetileg, illetve nem elég mélyrehatóak. Azok a jóérezések viszont, amelyek egy fontos cél eléréséhez kötődnek, hosszú ideig, akár egész életre elkísérnek bennünket, beivódnak személyiségünkbe, erősítik jellemünket. Barrow (1980) megjegyzi, hogy nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az úgynevezett *fontos örömekre* (*important pleasure*), amelyek fontos célok megvalósulásakor jelentkeznek. Hasonló módon Chekola arra hívja fel a figyelmet az empirikus boldogságkutatások hiányosságai kapcsán, hogy a

¹⁵ Alkotó emberektől gyakori válasz arra a kérdésre, hogy mi érzett, amikor elékészült (a könyv, a festmény vagy akármilyen alkotás): semmit. Jobbára már a következő feladatra gondolnak.

mérések nem választják külön az átmeneti örömet attól a tartós, átható örömtől, ami az életterv céljainak megvalósulását kíséri.

Ezzel elérkeztünk a tanulmány legfőbb hipotéziséhez, miszerint a boldogság – az a dolog, amelynek előmozdítása érdekében a politikának és mindannyiunknak tevékenykedni kell, hogy az emberek élete jobb legyen – az ember élettervének megvalósulását, a benne rejlő lehetőségek, képességek kibontakoztatását jelenti.

Már Rawls is megjegyzi, hogy akkor boldog valaki, ha éppen sikeresen végrehajt egy racionális élettervet, és magabiztosan érzi, hogy ezt sikeresen tovább folytathatja. Az életterv szemlélet legegzaktabb kifejtését Chekola (2006) írásában található. A szerző utal arra, hogy gyakran hallható látszólag tökéletesen boldog és elégedett emberek szájából az, hogy valami hiányzik az életükből, vagy hogy valami többet akarnak az élettől, valami minőségileg többet. A fentiekben tárgyalt példák mind azt igazolják, hogy a jó emberi élet több, mint öröm és elégedettség. Hogy ez a több miben ragadható meg, erre az eddigi egyetlen kézenfekvőnek tűnő válasz az életterv teljesítése, illetve a képességek kibontakoztatása. Ez utóbbi meghatározást egyébként Ardila (2003) használta, aki szerint az emberi életminőség ebben áll.¹⁶

6. Befejezés

Az igazi kérdés az, hogy mit jelent a jó élet, hogyan lehet az emberi életet jobbra tenni. Ez a kérdés évezredek óta foglalkoztatja a bölcseket, és ebben a tanulmányban sem található meg a válasz. Céлом csupán az volt, hogy megpróbáljam igazolni, az empirikus boldogságkutatások során alkalmazott boldogságfelfogások esetenként tévútra vihetik azokat a jószándékú intézkedéseket, amelyek ezek alapján próbálják meg az emberek életét javítani. Végül bemutattam azt a koncepciót, amelyik egyelőre a legvalószínűbb valóban az emberek javát szolgáló boldogságértelmezésnek tűnik.

¹⁶ Meg kell jegyezni, hogy a hivatkozott – egyébként meglehetősen rövid – cikkben a szerző inkább az életminőség különböző definícióival foglalkozik, és nem ad semmi magyarázatot arra, hogy miért tartja a képességek kibontakoztatását döntő jelentőségűnek, illetve hogy honnan ered ez az elképzelés.

Irodalomjegyzék

- Binswanger M. (2006): Why does income growth fail to make us happier? Searching for the treadmills behind the paradox of happiness. *The Journal of Socio-Economics* 35. 366–381
- Brickman, P., Campbell, D.T. (1971): Hedonic relativism and planning the good society'. "Adaptation Level Theory". Academic Press, 1971, New York, USA, 287 – 302
- Csíkszentmihályi, M. (1997): *Flow: Az áramlat*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Diener, E. Suh, E., Oishi, S. (1997): Recent Findings on Subjective Well-Being. *Indian Journal of clinical Psychology* Mar; 24(1): 25-41.
- Ellwood, D. and Jencks, C. (2004): The spread of single-parent families in the United States since 1960. In Moynihan, D., Reinwater, L., and Smeeding, T. (eds). *Public policy and the future of the family*, New York: Russel Sage Foundation.
- Frank, R. H. (1985): *Choosing the right pond*. New York: Oxford U.P.
- Griffin, J. (2007): What do happiness studies study? *Journal of Happiness Studies* (2007) 8:139–148
- Haybron, D. M. (2000): Two philosophical problems in the study of happiness. <http://pages.slu.edu/faculty/haybrond/DoWeKnowHowHappyWeAre%20v61single.pdf> (November 25, 2005)
- Layard, R. (2005): *Happiness: Lessons from a new science*. New York: Penguin.
- Pigou, A. C. (1932): *The Economics of Welfare*. London, Macmillan.
- Kagan, S. (1998): *Normative Ethics* (Westview Press, Boulder, Col).
- Mill, J.S. (1863/1980): 'Utilitarianism', in *Utilitarianism, On Liberty and Considerations on Representative Government* (Dent & Sons, London).
- Nagel, T. (1970/1979): 'Death', in *Mortal Questions* (Cambridge University Press, Cambridge).
- Popenoe, D. (1996): *Life without father*. MA: Harvard University Press.
- Pugno, M. (2004): The happiness paradox: a formal explanation from psycho-economics <http://www.unitn.it/events/he/download/pugno.pdf>
- Putnam RD (2000): *Bowling Alone*, Simon&Schuster, New York
- Smith, D. (1995): Youth crime and conduct disorders: Trends, patterns and causal explanations. In Rutter, M. and Smith, D.J. (eds) (1995): *Psychosocial disorders in Young people: Time trends and their causes*. Chichester, UK: John Wiley

- Rachels, J. (1986): *The End of Life: Euthanasia and Morality* (Oxford University Press, Oxford).
- Scanlon, T. (1993): 'Value, Desire, and Quality of Life', in M. Nussbaum and Schwarz, N. and F. Strack: 1991, 'Evaluating one's life: a judgment model of subjective well-being', in F. Strack, M. Argyle and N. Schwarz (eds.), *Subjective Well-Being* (Pergamon Press, Elmsford, NY), pp. 27_47.
- Schwarz, N. and F. Strack: (1999): 'Reports of subjective well-being: judgmental processes and their methodological implications', in D. Kahneman, E. Diener and N. Schwarz (eds.), *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology* (Russell Sage Foundation Press, New York), pp. 61_84.
- Sen A. (eds.), *The Quality of Life* (Clarendon Press, Oxford).
- Sen, A. (1985): 'Well-being and freedom', *The Journal of Philosophy* 82, pp. 185_203.